

Списание "Анамнеза" брой 12, 2011 г.

**За да разлиствате страниците,
посочете с мишката върху долния
десен ъгъл.**

**Можете или да ги обръщатете веднага,
чрез натискане, или да ги разгръщате
бавно, като истинска книга, държейки
натиснат бутона на мишката.**

Приятно четене!

[Свали PDF](#)

ЛОКАЛНАТА ИСТОРИЯ И ОПИСАНИЕТО НА МИНАЛОТО

Таня Бонева

В тази работа ще бъдат поставени някои проблеми на местната (локална) история. Писмените истории на селищата ще бъдат използвани едновременно с устната колективна памет при описанието и обяснението на миналото. Без да смятам, че сложният проблем за съотношението обективно („рационално“, документално)/ митично в това описание може да бъде решен в този текст, бих искала да подчертая липсата на дискусия за своеобразното наслагване на писмени източници и колективна памет, предавана на местно ниво през поколенията при създаване на съчинения, посветени на локалната история и култура. От друга страна устната история на селищата не присъства или се включва механично в много писмени описания без да

се взема под внимание политическата, културната или религиозна среда, в които възникват устните разкази. Това е още един опит да се постави въпроса за историята, етнологията и техните извори ¹.

Писмените истории на различни селища, написани през последния век имат някои общи характеристики: те отразяват основните идеи на националната историография за българската история и нейните етапи като едновременно с това включват и местната устна памет в описанието. В тях може да се прочете за траки и римляни, за елини и латини, както и много предания и легенди за моменти от завладяването на селищата от турците². По канон архаичният пласт в местните истории

¹ Вж. Т.Бонева, История и извори. – В: Толерантният националист (Сборник). Ред. Искра Баева, Е. Калинова, С.2009, 47-62.

² В едно от първите пространни локални изследвания на Родопите авторът Васил Дечов (Същият, Миналото на Чепеларе. 2 изд. С. 1978) отделя основно място на „народи и племена в Родопите“ като ги подрежда така: траки, траки в Родопя, славяни, смолени и рупци, родопски владетели и управници. Той подчертава принадлежността на Родопите към средновековното политическо минало на българите, както и местните владетели, измежду които Иванко, деспот Слав и Момчил. Едновременно с историческите изследвания местните предания са в основата на описанието на завладяването на Родопите от турците (Пак там, с.23-34).

В друго изключително добро поселищни изследване (К. Канев, Миналото на село Момчиловци. С. 1975) се проследява наличието на останки от стари селища в различни местности около днешното село, като някои от тях са: временно „малко тракийско селище от края на бронзовата епоха, надгробни тракийски могили, както и следи от селища от късноримската и ранновизантийската епоха“. Въз основа на исторически изследвания, но и на местни легенди за Момчил, Енихан баба, Саръ баба, Стоян войвода и др от периода на завладяването на Средните Родопи от османците е описана тази част от локалната история. На базата на местната

се маркира чрез останките от свети места, сгради и мостове, като се изтъква изчезването на стари селищата или „континюитета“ на населението. Наблюдават се общи представи за старите пътища, които са „Римски друмове“, мостовете – „Римски мостове“, докато крепостите най-често се наричат „Турско кале“. Началните страници на селищните истории отразяват нивото на познанията на авторите за древната и нова история на българите.

Устните разкази на локално ниво се отнасят не само до местни и регионални явления. Откриват се устни варианти за древни епохи от историята на света. Това на първо място са легенди за смяната на населението на земята от далечното минало до днес. Еволюцията на човечеството се свързват с различни същества, обитавали Земята. „В началото“ са живели исполините, наречени в Западна България жидове или латини, а в Тракия и Странджа: елини, йелини (Илиев, Ат.1891, 179-200; 1891, 231-256)³. След великаните, според същите разкази, земята е топонимия се определя и присъствието на славяни и юруци върху територията на селото/Пак там, с. 15-17, 20-30/.

Част от локална история на гр.Самоков са легенди и предания за смъртта на последния български цар Иван Шишман при обсадата на града (Хр. Темелски, Самоков през Възраждането С. 2000, с.28-29)

Книгата за с. Шишманово (К. Попов и Й. Дамянов Шишманово живее.С. 1994) е написана изцяло по лични спомени и местни предания на неговите жители и показва значимото място на средновековната история за миналото на селото. Сред тях особено място заемат преданията за българския цар Иван Шишман и „сетните му дни“ в землището на селото, както и много топоними, свързани с неговото име.

³ Това изследване на представите за исполините е твърде показателно с архаичните имена, които те носят: и разпространението на названията. В Западна България исполините

обитавана от „малките хора“(джуджета). И двете „първи раси“ са изчезнали, защото не били пригодени да се справят добре с обработката на земята и придвижването в горите и храсталаците. Най-подготвени към трудова дейност и към природните кризи са днешните жители на Земята, които са средни на ръст. Те са последната „раса“, обитаваща Земята, според местните ⁴. В района на Сакар и Странджа „йелините“-исполини се свързват с мегалитните археологически паметници, наречени „змееви къщи“, обитавани от тях според разказите на местните жители. В същите райони е разпространена представа за диви хора (най-често диви жени с тяло покрито с козина), „виждани“ в горите край селищата до първите десетилетия на 20 век. Самата употреба на преосмислени архаични общностни термини – „йелини, латини, жидове, които през древността и средновековието се отнасят до реални етнически общности (елини, римляни, кръстоносци, евреи и др.) показва сложността на процеса на митологизирането на древната история на Балканите и на българските земи

са назовавани латини, а в Източна –елини, докато жид е по-спорадично срещано. Тези названия носят паметта за античните елини и кръстоносците-латинци, както и архаичното етническо име на евреите – жидове.

⁴ През 80-те години на 20 век в различни селища на Странджа се разказваше следната легенда: „Най-напред на земята живели йелините. Те били големи хора и колели курбан на къпините, за да не се препъват в тях. Големият им ръст им пречел да обработват земята и затова измрели. След тях се появили малките хора, но тях дивите животни ги убивали, а и ръстът им пречел да работят хубаво земята. Третото поколение това сме ние съвременните хора и ние живеем най-дълго на земята“. (с. Бръшлян, с. Граматиково, с. Калово, собствени теренни материали (1980-1982).

като част от тях. Устната памет съхранява техните реални имена като преосмисля и митологизира описанието им. В тези разкази се открива косвено преобладаването на гръцка или римска колонизация, преминаването на кръстоносците (латини) през землището на селището или региона и пр.

Авторите на локалните истории най-често си поставят за цел да проследят „цялата“ история на селищата, като за тази цел се използват местни предания, в които се показва приемствеността между средновековния и османски период от тяхното минало. Този континуитет е изразен най-вече чрез разказите за заселването на много селищата от български аристократи, някои от тях бежанци от столицата на Втората българска държава – Велико Търново. Така се внушава знатния произход на жителите им - боляри или граматници („грамотни“, „учени хора“) ⁵. Местната митология обръща особено внимание на съпротивата срещу чуждата политическа власт на митичният юнак Крали Марко⁶, чийто първообраз се

⁵ Такива предания има не само за много селища в Стара планина, но и за населението на Странджа. Според местно предание от Малко Търново, неговите жители са потомци на великотърновски боляри, които след падането на града под турска власт забегнали към Странджа. (Поп Аянов, Г., 1939, 29-30) Преданието от с. Граматиково, също в Странджа разказва, че там се заселили учени хора от столицата и затова селото било наречено Граматиково.

⁶ Крали Марко в образа на юнак исполин присъства в огромно количество местни предания и легенди от различни селища, събръни в тома Български народни исторически предания (Цв. Романска, Български народни исторически предания –В: Българско народно творчество т. 11, 1963, 5-63) Огромен материал за образа на Марко има в Български юнашки епос. С.

свързва с крал Марко⁷ и неговите побратими (Михал, Влашки воевода, Богдан и др.) и на други местни герои. Подобно на „елините“ и „латините“ Крали Марко се превръща в исполин. Той придобива своята сила от млякото на митичното същество самодива, която го захранва. При изучаването на юнашкия епос се открива, че в повече от 150 селища в България има предания за местности, посещавани или обитавани от Крали Марко ⁸. Това са и стари „места на паметта“, които приобщават различните селища към този митичен герой и неговите подвизи. Крали Марко е и най-силният противник на турците, той „де е срещнал турци и еничери, все ги е погубил“(Вакарел). Юнакът е културен герой, „вдигнал с дръжка земята“; той размества части от землището на селата и оставя следи: Марков камък, Маркова скала,

1974. Вж също: Теодоров, Е. 1981.

⁷ Реалният крал Марко е историческа фигура от втората половина на 14 век. Наследник на крал Вълкашин(1355-1371), владетел на от рода Мърнявчевичи, който управлява част от Македония след радпадането на държавата на Стефан Душан. Крал Марко (1871-1895 г) управлява владение с променливи граници с център Прилап, в който влизат Скопие, Охрид, Велес, Кичево и др. през периода. Продължително време е османски васал и умира като такъв в битката при Ровине през 1895 г.(Матанов, 1986, 105-115).

⁸ Такива Маркови камъни са описани в Сб. Български юнашки епос. С.1974, с. 100-101, 781-789. По впечатляващо е, че някои от тези камъни са т.н. побити камъни край Мърчаево, Софийско, Побит камък, между Вакарел и самата железопътна гара Побит камък. Такива „следи“ от Марко са открити в цяла Западна България, както и в Пловдивско, Разградско, Асеновградско и в Странджа. „Следи“ от Кралимаркови бразди, воденици, купени, кладенци и хамбари, както и от столове и др., се откриват в Пловдивско, Евховско, Троянско, Петричко и др.(Български юнашки епос, 802-812)

Маркова стъпка и пр., особени места, открояващи се в пространството, които според местните вярвания имат лечебна сила и по тези места се извършват обреди или магически практики⁹. Така миналото на селищата придобива героичен отенък. Запазените предания и песни за родствената връзка на Крали Марко и Момчил юнак¹⁰ подчертават значението на кръвното родство в селската общност и внушават наследствения характер на борбата срещу чуждата власт¹¹. Хайдутите, четите и техните войводи също остават в колективната памет на селищата (Ангелов, Б., Вакарелски, Хр. 1939). Номадите (каракачани, власи или юруци и др.) присъстват в миналото чрез топонимията и винаги отразяват местни представи за „другите“.¹² От своя страна в самите общности на бивши номади и днес се разказва тяхната

⁹ Край с. Горно Ябълково в Странджа има огромен Марков камък, който е лечебно средище. Хората се провират в процеп под него, за да изпитат лечебната сила на мястото (вярва се, че това действие лекува билки в кръста). На върха на камъка има две вдлъбнатини, които са стъпките на Марко. Там се събира вода, с която „поклонниците“ се мият и хвърлят в нея пари за здраве. Тази практика е запазена до днес. (Лични наблюдения от 2004 г.)

¹⁰ Силата на Крали Марко се свързва с родството му с Момчил. Той е роден от сестрата на Момчил (Български юнашки епос. 1974, 587-614)

¹¹ Гюзелев, В. 1966; Орманджиев, Ив. 1941, 1-97. Вж и цитираната там литература.

¹² Особено подробно юруците са описани чрез местни предания в цитираната книга на В. Дечов, Миналото на Чепеларе. С. 1978, с. 35-38. Предания и спомени за юруците и тяхната дейност в Средните Родопи са събрани и в книгата на К. Канев, 1975, 38-44. Вж за кърджалиите и хайдутите в устна памет, записана в книгата на К. Попов и Й. Димитров, Шишманово живее, С. 1994, 7-12

устна историята, в която етногенезиса, етническите черти и техните миграции са отразени¹³.

Значима част от местните истории обръщат внимание на движението на населението и неговото периодично преместване в пространството при епидемии и политически кризи. Особено място заемат чумните епидемии, „чумавото време“, (Гандев, 1940, 1976; Манолова-Николова, Н., 2004),¹⁴ но и кърджалийското време,¹⁵ когато селищата са напускани или разрушавани.

Отношението към миналото в селата произтича от характерните черти на социалното време в общностите. На локално ниво то се организира чрез стриктната последователност на събитията, свързани

¹³ При етноложко проучване на армяните в Пещера, Велинград, Ракитово и Дорково са открити някои местни представи за власите, самоназоваващи се армъни. Те отразяват съвременното състояние на представите за идентичност и са създадени с цел представяне на техния античен произход като опозиция на стремежа на румънската национална пропаганда да ги представи като румънци: „Власите са най-стария народ на Балканите. Отпреди 4000 години сме тука ние“ . . . „Ние сме от римските племена и езикът ни е като френския и италианския . . . не сме румънци. . . ние сме различни от румънците. . . Чувала съм, че власите са се преселили в Гърция от Италия. Власите са дошли от друга земя, не от гръцка, май от Рим.“ После (след Рим) те са живели в Албания. . . По-рано, преди 200 години сме били от Янина, а от Крушево дойдоха нашите. . . „Власите преди това са живели около град Грамоци, там Москиполе“. Кирилова, А. 1998, 25-28.

¹⁴ Най-интересното селищно описание на чумавите години и разселването им в околните гори и колиби в цитираната книга на К. Канев. Миналото на с. Момчиловци. С. 1975, с. 575-586

¹⁵ В много местни истории се разказват устни предания за кърджалиите. Ще посоча по-важните: за Жеравна у Константинов, Д. 1948, 129-131; за Котел у М. Арнаудов, 1931, 64-68; за Сливен у Ст. Табаков, 1924, 45-46.

със стопанската активност, ежедневието и празниците на семействата и кръвнородствените групи в рамките на източноправославния календар през годината. Включването в общността се осъществява само чрез сключването на брак и създаване на семейство, а демографското възпроизводство се отбелязва от християнското кръщение, с което индивидът получава християнско име, избрано според правилата на традиционната номинация: в семейството и рода да се повтарят през поколение на едни и същи лични и фамилни имена, променяни само в случаите на криза във възпроизводството¹⁶. Така общността създава общ, циклично повтарящ се фонд от имена, които поддържат представата за демографска и социална стабилност в семействата и селищата. Историята на селата е свързана тясно с пространството в границите на землището. Това ѝ придава локален характер: значими са и се помнят събитията, станали на нейнага територия. Тези събитията са подредени според стриктна система за регулиране на отношенията, маркирани, както от конкретни случки, така и най-вече от тези, белязващи

¹⁶ При бездетни семейства или смърт на децата в младенческа или детска възраст именния фонд се попълва с нови имена със символичен смисъл (Стоян, Стана, Траян, Вълчо, Славейко и пр.) според народната етимология на имената: Стоян = да остане; Стана – да стои, Вълчо, Славейко – на диво животно или пиле) или чрез реалното чуждо дете или символичното осиновяване (крадене) на деца със здравни проблеми. При липса на мъжко потомство семейството приема в къщата съпруга на една от дъщерите, което води до смяна на неговата фамилия и местожителство (Кръстева-Благоева, Е. 1999).

най-важните моменти от жизнения цикъл на индивида: сключване на брак, раждане на дете, смърт на член на общността, семейни и общностни обреди и празници, имащи за цел укрепване на социалните връзки вътре в селищата и избягване на проблеми с „чуждите“ – съседите, жителите на други селища и на различните етнически общности, с представителите на властта, твърде често появяващи се в селищата като канени и неканени гости. Така миналото на всеки човек представлява низ от задължителни събития, протичащи според християнските норми, оформени от обреди и празници, многообразни и със специфични черти във всяко селище. Социалното време се реализира твърде много чрез обрета и празника, в които се възпитава и социализира личността и се постига социално признание за нея и семейството ѝ. Рожденият ден не се помни и не се празнува, за сметка на именния ден. Реализацията на индивида като правило не е толкова индивидуална, а най-вече в рамките на семейството и рода.

Политическата власт оставя следи в историята на селата най-често с войните, които са важна времева граница. Войните имат специфични имена: Балканската (1912), Европейската (Първата световна) война и др. Друг символичен белег на времето са видни политически личности или епохи. Кратките или продължителни политически периоди са описани така: „през Турско“, „в Румънско“ (1919-1940), „през Царско време“ (т. Нар. Третото българско царство) или по „по времето на Сталин“, „Татовото време“ (времето на Тодор Живков), „през

Комунистическо време". Това са все народни названия на важни моменти от историята на локално ниво, в които персонификацията има важно значение. В оценката на миналото винаги има митологичен момент, свързан с неговата идеализация или отричане. Политическата власт и нейната идеология влияе върху представите и названията на събитията и периодите, най-вече чрез официалните описания, създадени от учени, идеолози и политици. На общодържавно и научно ниво в периода на социализма се говори и пише за социалистическо общество и за развито социалистическо общество¹⁷, а обикновените хора определят този период като „комунизма“. Годините, когато В. Червенков е начело на държавата и Комунистическата партия носи названието „Сталинското време“, а целият период на социализма, както вече посочих – „през комунистическото време“. В най-ново време вече се персонифицира „седесарско време“ или „времето на Костов“ (1997-2001), както и „времето на Царя“ (правителството на Симеон Сакскобурготски 2001-2005). Трябва да се подчертае, че точният обхват на тези периоди не винаги е ясен. В българското село, например „времето на комунистите“ започва със създаването на ТКЗС-тата и кооперирането на земята, т.е. с ликвидирането на частната собственост върху нея от края на 40-те до края на 50-те години на 20 век.

В тази връзка особено внимание заслужава промяната

¹⁷ Ирибаджаков, Н. Развитото социалистическо общество. С. 1984.

на имената на селищата. Тези изключително важни „места на паметта“ носят имената на основателите – родове или личности, показват стопанската дейност или етническия произход на жителите им и др. В далечното минало има двойни (турски и български) имена на много селища, а в по-близко време тази промяна се изразява чрез наименоването на селища на политически дейци, особено партизани, ятаци, свързани с Комунистическата партия и българския политически живот малко преди и след 9 септември 1944 г.¹⁸ В началото на 90-те години на 20 век става повторна промяна на названията на селища и улици. Ако се направи кратка справка с преименуването на улиците на София се наблюдават две явления: възстановяване на старите имена и въвеждане на нови. Площад „Ленин“ възвръща оригиналното си име площад „Света Неделя“, ул. „Жданов“ – „Пиротска“, ул. „Бирюзов“ – „Дондуков“ и др. Прави впечатление промонархическата нишка в преименуването: булевард „Руски“ възвръща старото си име „Цар Освободител“, булевард „Георги Димитров“ се преименува „Мария Луиза“ (майката на цар Борис III), а бул. „9 септември“ днес носи името на последния български цар Борис III. Едно конкретно проучване на смяната на топонимията чрез преименуването на села, градове и улици би показало как политическата власт налага промяната

¹⁸ Този въпрос заслужава отделно изследване, тъй като една голяма част от селищата променят своите имена по това време. Същото се отнася и до улиците в градовете. В тази връзка заслужава и проучване на аргументите за връщането на стари имена на селища и улици след 1990 г.

на названията, за да наложи забрава над едни имена и да въведе нови, в подкрепа на определена политика и идеология.

Изложеното дотук се отнася до миналото на селища, намиращи се днес в политическите граници на България. Устните предания и семейните спомени са част от описанието на миналото в поселищните изследвания и описания. От друга страна държавата чрез нейните институции и наука въздейства за вметването на локалната история в общата политическа и културна история на българите.

* * *

За историка и етнологата е особено предизвикателство проучването на особени случаи на историческа памет. Такава е паметта на българските емигранти, отделили се териториално от България и живеещи продължително време в територията на друга държава сред „чужди“, различни по език, религия и култура общности.

В този доклад ще бъдат представени някои от моите наблюдения върху корелацията миграция-историческа памет чрез устни извори от българските селища Кортен, Твърдица, Валя пержа и Кирсово в Молдова, Терновка и Суворово в Украйна. Използвани са и селищни проучвания за Жеравна в България и за Кортен, Твърдица Кирсово, и Паркан в Молдова¹⁹. Това

¹⁹ Използвам книгата на Д. Константинов за Жеравна(1948) и на Г. Стойнов за Кирсово, 1990; книгата на С. Новаков (1966) и на С. Новаков и Н.Н. Гургуров за Кортен в Молдова (1995), както

е само едно докосване до някои процеси на осмисляне на историята в рамките на малката общност в чужда политическа и етническа среда, на съхраняване на „своето“ миналото чрез семейната и родова памет, предавана през поколенията. От друга страна в нея се отразяват и процесите на адаптация и интеграция на българите към местните и централни институции.

Първият и най-стабилен във времето израз на „началото на историята“ на преселниците е съхраняването на името на селото, което са напуснали. Така изселниците от с. Кортен, Новоагорско, образували свое село в южната част на Молдова през 30-те години на 19 век, запазват името на старото си селище. Това име не фигурира в официалните документи на руската администрация, където то е записано с турско име - Кирютня. „Чуждите“ – централната и местната администрация, молдованите и руснаците-старообрядци, живеещи в близост до него използват именно това официално административно име на селото, докато българите от съседните села използват българското име Кортен. Село Твърдица в Молдова, разположено недалеч от Кортен, е създадено от преселници от село (днес град) Твърдица в България и неговото име остава до днес същото. По-сложен е случаят със село Кирсово. Според местната история на с. Хърсово, Разградско, през 1811 г. бежанци от него „образуват ново село в Молдова и го назовават Кирсово, . . . селото Кирсово, и на Г. Австацатуров за с. Паркан., днес в Приднестровската република, Молдова.(Същият, Очерки истории села Паркан.Част. Первая. Бендеры, 1995).

Комратски район съществува и днес". (Добрев, Ст. 1987, 17) В книгата на българина Г. Стойнев от с. Кирсово в Молдова, където двест живееят българи и гагаузи, се споменава за заселването на българи от Хърсово и се приема, че „вероятно по същото време там са се заселили и група гагаузи, преселени от Североизточна България" (Стойнев, Г. 1990, 11). По късно през 1930-1931 г. там се заселват и българи от известното възрожденско село Жеравна. Бягството в Русия на част от населението на това село, което носи и турското име Баш кьой е регистрирано в историята на селото. При преселването през 1830-31 г. тръгва „половината от селото в голям керван с повече от двеста коля". Според същият автор тогава се изселват 200 семейства с 200 рала и 200 чифта волове. Причините за преселването, описани в песен от Жеравна, са икономически и политически: „Баща се от син отдели и майка от мили рожби, та отидоха в Русия, че там нямало вергия, вергия и ангария, че нямало даалии, даалии²⁰, че и капсъзи . . . (Константинов, Д. 1948, 63, 139, 140-142)". В Русия те създават село Баш кьой, което се слива с Кирсово и днес носи неговото име (Стойнев, Г. 1990, 11-12) По време на теренното проучване в селото ми направи силно впечатление запазването на някои общи черти на говора в Кирсово и Жеравна и изключително силната пастирска традиция, характерна за българите в селото, специфична и за стопанството на с. Жеравна в България.

²⁰ Даалиите са нередовна войска, която заедно с кърджалиите напада и разграбва много селища през „Кърджалийското време" (В.Мутафчиева, Кърджалийското време. С. 1980)

„Началото на историята" за тези селища започва с преселването. Този моментът се изразява така: „Когато наште българи излезли от България". . . В устните разкази историческото време на емиграцията, което реално обхваща първата половина на 19 век, се отнася към един по-ранен период – времето на императрица Екатерина Велика (втората половина на 18 век): „Когато Екатерина ни заселила тука и ни дала права" . . . В колективната памет на българите в изследваните селища Екатерина Велика се превръща в митичната спасителка. Възможността за избавление от чуждата политическа и религиозна власт, приемането на колонистите от Русия и заселването им върху държавна земя в колонии със специални права (Державин, Н. 1914; Мещерюк, И.И. 1970)²¹, създава образа на православна Русия – спасителка в колективната памет на локално ниво. Такава е и целта на имперската политика. В документите на руското правителство заселването на пустеещите земи в Бесарабии има за цел „при съхраняване на отличителния и национален характер на края" да се създадат условия за икономически ръст на тази новозавладяна територия

²¹ Съгласно правителствения указ от 1819 г. земята се дава във вечно ползване на селските общини. През 1821 г. на основата на инструкция на И. Инзов се установява ясен ред на земеползване. Цялата земя на колонията се дели на няколко участъци, за за може тази част, която е била ниви, след като се изтощи да остоне незасята и да се замени с нова. Орната земя се дели между всички селяни „равномерно и добросъвестно" Всеки селянин притежава свои ниви в различните участъци. С приръста на населението новите семейства се уравниават в правата си със старите и при периодичните преразпределения на земята получават равни надели. (Мещерюк, 1971, 35)

на Империята, за да се превърне в продоволствен тил на руската армия при война с Османската порта” (Грек, Ил 1995, 34). И днес сред българите в изследваните селища е запазен образа на Русия-спасителка и се изразява в положителното отношение към Русия и руснаците и след разпадането на СССР през 1991 г.

В „началото на историята” е колективната памет за момента на отделяне от родната земя. В семейните спомени се подчертава принудителния характер на емиграцията. Родните села на прадедите са природна картина и политическа и религиозна несигурност: красиви планини и поля и богати градини и лозя²², къщи с тайни изходи, чести посещения на турци в селищата, страх от нападения на „турци” и „хайдутини”, отвличане на жени и деца²³. Раздялата с родното селище е мъчителна.

22 В селищното изследване за Кирютня (Кортен) се казва: „Те трябвало да оставят своите домове, дворовете с прекрасни градини и овощни дървета, изворите със студена вода, хълмовете, покрити с лозя и градини, плодородните полета, в долините на Тунджа и Марица, здравия въздух . . .” (Новаков, С. Н. Гургуров, 1995, 14).

23 От баба сизная, че прадедите ни живеели някаде в планините на България. Те избягали на север, когато цялото население от съседното село било закарано в Турция, поради това, че там бил убит един турчин (Б. Долинский, 1996, 56) Ето спомен от с. Кортен: Чина Костовица Ставрева, нашета комшийка, все казваше как нейната прабаба от майкяната ѝ стърна все прела на месечина и им разказвала . . . какво било в България и как дошле насам. . . Турците имали такъв обичай: идели в някоя къща и вземали когото щеш: и деца, и моми, затуй ги криели в каците и мазите. . . Като додял турчана, давал коня си на хазяина да го разкарва, пък той в туй време влизал в къще и хазяйката трябвало да му наготви, да го нахрани и той се „издевал с нея”. Много тежко им било тогава в България. Отивали при „морето Тунджа” и си изказвали тъгата, плачели, плачели, тъй изникнували песните (Е.

В местно предание от с. Кортен тръгващите за Русия жители на селото посетили за последен път гробищата и там била отслужена заупокойно молитва, след това се отправили в своята църква, където отишли да помолят Бога да благослови тяхното преселване, така „както благословил еврейския народ при бягството му от Египет”. (Новаков, С. Н. Гургуров, С. 1995, 13). Този текст отразява значимостта на този момент от миналото и митологизирането на самата емиграция на местно ниво чрез паралела с древната история на евреите и заминаването им за Египет. Вторият начален момент е картината на самото преселване. Според преданието от с. Кортен бежанците тръгнали на 21 септември 1829. Тогава според същото предание от селото напуснали 70 семейства (около 350-400 човека), а към тях се присъединил и керван от с. Твърдица. Начело на кервана застанал войводата Генчо Къргов, бивш хайдутин (Новаков, С. Н. Гургуров, 1995, 14-15). Те избягали „за да не бъдат изклани от турците”, а руските военни власти изпратили с кервана им няколко казаци да ги пазят от разбойници (Барбарова, А. 1996, 170-171). Това минало се открива в песните и преданията, съхранени до съвременността в посочените селища. Тази предистория остава част от историческите спомени на общностите, разказвани през 90-те години на 20 век от техни представители (Барбарова, А. 1996, 169)²⁴.

Пейкова, 1996, 45-46).

24 Когато през април 1830 г. напуснали село Бургуджи „народът започнал да се прощава със своите покойници, бащини и прадедови гробища. За последен път и Д. Шурлаков, пра-пра-дядо

В самите локални общности времето се мери чрез броя на поколенията, заселени в новите селища. „Откогато са се заселили кортенци в Бесарабия са минали много поколения. Аз съм петото поколение, пък мойта внучка – вече от осмото“ (Барбарова, 1996, 176). Във всички проучвани селища се спазва българската традиция да се съхраняват българските имена чрез предаване на едни и същи имена в семейството и селището като внуците да получават имената на своите баби и дядовци по мъжка и женска линия. Така до днес в общи черти е съхранена именната система, пренесена от родните села в България. Много скоро след преселването започва и процес на удвояване на имената под влиянието на Руската православна църква. По време на християнското кръщение децата получават християнски имена според руската православна традиция и отделно български лични имена, които са валидните в семейството и селището и са получени от тях според споменатите правила на традиционна номинация²⁵. По-масовото навлизането на чужди (руски, украински, молдовански) имена към 60-те 70-те години на XX век се възприема негативно на локално ниво²⁶.

на Б. Долинский посетил гробищата, гдето почивали родителите, роднините и приятелите и прикадил гробовете им. (Долинский, 1996, 64). Същата картина е описана и за напускането на с. Кортен Вж. С. Новаков, 1995, 12-13.

25 Вж за паралелното съществуване на български и руски имена Т. Бонева, 2001, 378-379.

26 При появата на първите руски имена в с. Твърдица през 60-70-те години на 20 век, възрастните жени преценяват това като измяна на своето, българското. Българските имена се пазят и преповтарят и в поменалните списъци на починалите в

До днес се предава и представата, че преселването е временно („ние тук сме гости“ (Твърдица), „ние тук сме переселенци, вроде гости“ (Терновка/) и „рано или късно всички ще се върнат откъдето са дошли“ (Твърдица, Валя-Пержа, *бълг.* Валипержа). Историята се възприема като цикличен процес на заминаване („излизане“) и „връщане“ в родните села в България²⁷. Именно тази идея обуславя поведението на българите като етническа общност и улеснява тяхното демографско съхранение до съвременността. Те се опитват (и успяват) да създадат на новите места „своя български рай“ (Кортен)²⁸ като възпроизвеждат селския живот на прадедите си и културата, донесена от тях²⁹. Това поведение цели минимална етническа промяна, запазване на миналото, което на практика се митологизира. С цел съхраняване на етническата цялост в рамките на отделните селища, както и в българската общност продължително време се спазва брачна ендогамия³⁰. Брактът с „чужд“ се

семействата, които се четат на задушниците и при смърт на човек от семейството. Така се пази жива паметта за българските имена (Лични теренни материали от с. Кортен и Твърдица, 1994-1996).

27 Ние тук сме гости. Тук сме родени, но сме българи. България е нашта родина . . . и рано или късно и ние ще се върнем там. (Твърдица).

28 Българският рай на с. Кортен и с. Викторовка е описан от Е. Пейкова, 1996, 29-55

29 Нашето село, както съм чула от дядо и както аз го запомних, винаги е било заселено с добри хора, трудолюбиви, пестеливи, родолюбиви. Първите преселници донесли от Кортен пръчки от такива сортове лозя: „Бяра торба“, „Държанка“, „Кара Вълчевка“. До неотдавна тези сортове били най-разпространени – и в Стояновка, и във Викторовка и в другите села наоколо (Барбарова, А. 1996, 176)

30 В началото на 20 век тази практика е широко разпространена

определя като грях и намалява обществения престиж на семейството и рода, в който е сключен. Такива бракове се срещат най-вече в най- бедните семейства.

Ако се погледнат регистрите на преселниците, правени от руски чиновници при пристигането на емигрантите се открива, както последователно изписване на българските лични имена, така и тяхното фонетично изменение според руската или украинска писмена норма. Когато се работи само с документи проличава русификацията на някои имена (особено презимена, фамилии). Непознаването на реалното състояние на именната система в селищата може да доведе до извода за бързото възприемане на руски лични имена и русификацията им още през първите десетилетия след заселването³¹. Наблюденията сред българите в южните части на Русия (днес в Украйна и Молдова). Н. Державин, който изучава българите там в началото на 20 век казва: „От българска гледна точка смесените сватби са недопустими“ (Державин, 1914, 45). Тази норма се спазва масово до средата на 20 век в повечето селища: „Който съ оглавеше за руска, го презиравая“ (с. Терновка, квартал на гр. Николаев, Украйна). В южната част на Молдова в село Валя пержа, където живеят българи и молдовани, смесените бръкове и до 90-те години на 20 век са рядкост. В с. Кирсово, където живеят българи и гагауди днес „е модно да се женят помежду си“, но това е ново явление, наблюдавано от 70-те 80-те години на 20 век. В кортен и Твърдица смесените бракове се срещат най-вече сред интелигенцията и хората напуснали селата и работили в различни части на СССР.

31 В приложение към историята на с. Кирютня С. Новаков дава списък на заселниците от 1 април 1835 г. От него ясно личи регистрацията на иметата според руската номинативна норма с прибавянето на окончанието –ич за презимето. Ето част от списъка:

1. Иван Русинович Кишкилев, син Руси; Ивана Русевича жена Злата.
2. Злати Куртович Петков, синовья Кунчо, Дмитрий, Слав; Злата

на етнологи и краеведи показват, че този процес протича едва през втората половина на ХХ век³².

По отношение на етническата принадлежност на преселниците документите също понякога съдържат неточна информация. Така колонията Паркан, заселена през 1807 г. е заселена от казаци, избягали от Русия в Молдова, за да не попаднат в категорията на крепостните селяни след присъединяването на Запорожката област към Руската империя към края на 18 в³³. Тези първи заселници са записани като молдовани, въпреки че имената и фамилиите им са „малоруски“ (украински). По късно в същата колония на две вълни също от Молдова, но и от Влахия са заселени българи, които вече са описани като българи и от този момент колонията се обозначава

Куртовича жена Цона, доч Таша.

3. Иван Константинович Танурков – вдовец, синовья Драгне, Танас, Стоян, Деню; Ивана. Константиновича дочь Юрдана; Деню Ивановича сын Иван; Деню Ивановича жена Таша.

4. Тодор Константинович Бучков, сын Дмитрий; Тодор Константиновича жена Дона.

5. Колю Ивановича Танурков, синовья Яни, Николай; Колю Ивановича жена Вида, дочь Евдокия . . .

Изброени са поименно членовете на 104 семейства и отделно две семейства на свещеници. (Новаков, С. Н. Червенков, 1980, 74-87)

32 В различните селища и днес има различия в степента на промени в именната система. В Кортен, Твърдица, Суворово, Валя-пержа и Кирсово нови, предимно руски лични имена навлизат в селата едва през 70-те години на 20 век. В Терновка и Паркан този процес започва малко по-рано.

33 В съдържателното и задълбочено изследване на с. Паркани (бълг. Паркан) Г. Австацатуров прави критичен анализ на различни извори за първите заселници от 1805 г., определени като „молдовани-производители на коприна от Кишиневския окръг“ и доказва, че това са украинци, наричани в документите от 19 в. малоруси. Същият, 1995, 27-30).

като българска³⁴. Но за жителите на градовете Бендери и Тираспол българите от Паркан са „турци“. „Турци ни викаха“, казват и днес възрастни хора от селото. Същият етноним се употребява от жителите на гр. Николаев за българите от с. Терновка, разположено на 8 км. от града. В документите за Паркан и при екзонимите, използвани за обозначаване на българите се възприема не техния автоном (самоназвание), а политонима – името на страната от която идват преселниците. В самите селища според устните разкази се прави и вътрешно деление на групи, според локално и регионално деление на преселниците, отнасящо се до селищата и районите, които са напуснали. В Паркан южната част от селото е населено от „шопи“, а северната – от „гурлянци“ (вер. изопачено от горанци, т.е. планинци)

Част от миналото на българите се предава също чрез фолклора, в който се съхраняват образи и картини от селищата на прадедите, както и стремежът да се съхрани начина на живот в старите селища, В песните на българите в тези селища (както и в българския фолклор въобще) основно място заема образа на турчина, който кара робини българки или турчина влюбен в българка, която се опитва да отрови брат си, който ѝ забранява да се жени за любимия си, но и българка, която лежи в тъмница, но не желае да се ожени за турчин, въпреки молбите на майка си (Кортен, Твърдица и др.) (Кауфман, Н. 1982, т.1,2) Този образ на турците е запазен и в представите на днешните българи в Кортен,

34 Вж подробно за това Г. Австацатуров, 1995, 24 - 44.

Твърдица, Кирсово и др., където отделни хора ме питаха има ли турци в България. На моя утвърдителен отговор и изразено положително отношение към турците като общност, те изказваха очудване. Без да са видели жив турчин, те са си изградили представата за тях чрез образа на „турците“, изваян в народните песни на майките и бабите им, които отразяват тъжните спомени на семействата за насилници, разпореждали се в домовете и селата на техните прадеди преди преди и по време на преселването.

Особено място в устната памет заема образа на България и българите. Това са идеализирани образи, сред които „родната земя“ заема основно място. Желанието на част от преселниците да се завърнат на родна земя се осъществява. Така по време на Освободителната Руско-Турска война през 1877-1878 г. българи от с. Терновка са мобилизирани в руската армия и участвуват в освобождението на страната на прадедите си . През 80-те години на 20 в. 8 семейства купуват земята на турския чифлик . . . недалеч от Балчик и образуват село Търновка, в което до началото на 20 век пристигат още българи от с. Терновка, недалеч от гр. Николаев. Днес с. Търновка е квартал на с. Дропла Балчишко и правнуците на преселниците разказват историята на преселването³⁵. Българите от Дропла и други съседни села са наричали българите, преселени от Южна Русия „казаки“ и до днес за запазени спомени за специфичното градско облекло

35 При посещението ми в селото през 2002 г. установих запазването на спомена за преселването обратно към родината и специфичните черти на техния език и култура.

на мъжете и жените и употребата на някои руски изрази в езика им.

При засилване на контактите между село Кортен и Твърдица от България и с. Кирютня (Кортен) и Твардица в Молдова през 60-80 години на 20 век, основното желание на гостите от двете села е да видят селото на прадедите си и да открият своите родове. Желанието на възрастните е да занесат земя от българските села в тези в Молдова и да я поставят в градините и на гробовете на починалите родители и прародители като символ на реална връзка със „своята“ земя. В представите за българите и България преобладава идеализацията: българите са честни, трудолюбиви и гостоприемни, те не лъжат; в България навсякъде има реки и извори и чиста и сладка вода, високи планини и зелени поля и чист въздух. . . . хората живеят по 100 и повече години. . . (Твърдица). Семейното и родово деление на селищата, където роднините носят една и съща фамилия се пренася и в представите за всички българи. Убеждението на повечето българи в селата е, че те биха могли да намерят роднините си по еднаквите фамилии. Много често хората ме питаха дали познавам някого с тяхната фамилия, за да издирят роднините си.

Най-ярките спомени за миналото в селищата се отнасят до съществени моменти от политическата история, които оказват влияние върху начина на живот и променят социалните и културни характеристики на българската общност. Така в с. Терновка, Украйна миналото се маркира от най-важните социални промени

в съветското село, създаването на комуните и колхозите в края на 20-те и началото на 30-те години на 20 век³⁶.

В селата, които между Първата и Втората световна война са в границите на Румъния миналото се дели на „Първото Румънско“ (1918-1940), когато голямата част от Бесарабия е включена в границите на Кралство Румъния и „Второто румънско“ (1941-1944). Това е времето, когато българите изпитват огромен политически натиск от официалната и местната власт да говорят на румънски, да не говорят на български ³⁷, да учат в румънски училища, да не празнуват своите празници и да не проявяват своята българска идентичност на публични места. По това време българите в Кортен, Твърдица, Валя Пержа, Кирсово и цялата българска диаспора в Румъния оказват упорита съпротива на опитите за асимилация . Голямата част от момчетата не посещават училище, а тези от момчетата, които учат в румънско училище и служат в румънската войска отказват да се назовават румънци.

По време на Втората световна война на българите се гледа подозрително и те по правило не се приемат да служат в Съветската армия, тъй като България, родината на прадедите им е съюзник на нацистка Германия. Все пак някои младежи преодоляват тази забрана като сменят етническата се идентичност и се

³⁶ Вж описанието на камуната и калхоза и социалистическата модернизация според житейски разкази на жители нас. Терновка у Т. Бонева, Социализъм и Модернизация в житейски истории, Българска етнология, 2004, 4, 85-90.

³⁷ Румънските власти изпращали в затвора дори тези българи, които говорели в къщи български. (Долинский, 1996, 58)

записват руснаци или украинци. От друга страна в периода на войната българите в изследваните селища са под румънска окупация, преживяват депортация в Германия, реквизиции на храни за войската и такава несигурност за бъдещето, че по това време се говори за „края на света“. Известна надежда за оцеляване се съдържа в мита за завръщането в България, разказван по това време в село Валя Пержа: „Не е настъпил края на света, казвала майката на една от българките, с които се срещнах там. „Нали така е казано в Писанието, преди да настъпи края на света всички ще се върнат там, откъдето са дошли, а ние не сме се върнали в България“. Опора в представата за вечното завръщане към „началото“ и „своето“ (родното село) се търси и по време на изселването в Казахстан през 40-те години на 20 век. Възрастни мъже от Кирсово казвали на по-младите: „Ще се върнем, деца, ще я видим Молдавията, нали така пише в Писанието, всеки се връща там откъдето е тръгнал“.

Българските села в Молдова са включени отново в границите на Съветския съюз през 1944 г. Тогава в тях се извършва процес на социалистически реформи, който включва „трудов фронт“, изселването на семействата на „колаците“ в Казахстан и Сибир³⁸, период на глад през 1946-1947³⁹, създаване на колхози и тяхното укрепване. В политически план това е „времето на Сталин, Хрущов и Брежнев“. Най-горчиви са годините на Сталин, когато

³⁸ Вж подробно за това: Ил. Деде, 1996, 125-138

³⁹ Покъртително описание на глада в българските села е направен от Д. Ганчева, 1996, 89-124

жестоките реквизиции на селскокопанска продукция, съчетано с неблагоприятни години докарват глад, но и репресии: съд и затвор за най-малката кражба от полето, изселване на „колаците“, промяна на социалния състав на селото, където селяните губят земята си и стават колхозници⁴⁰. Времето на Хрущов е период на трудно възстановяване и постепенно стабилизиране на селското стопанство в колхозите, но се описва все още като тежко, запомнено с недостиг на хляб. Най-добро от икономическа гледна точка е „времето на Брежнев“. Тогава колхозите в селата се замогват, трудодните се заплащат в пари и започва бърз процес на модернизацията на жилищата, вътрешната уредба и начина на живот на селяните. Наред с труда в колхозното стопанство почти всяко семейство започва да разчита на произведеното в домашния двор и да изнася на пазара зеленчуци, плодове, мляко и масло, произведено там. Чрез тази дейност, свързана със свръхусилията на българите се постига благосъстояние, непознато преди. Възможността за безплатно средно и висше образование променя социалната категория на част от младежите. В селата се появяват инженери, лекари, учители, агрономи, които са част от съветската интелигенция. Относително спокойния период на Брежнев внася социална сигурност и комфорт в живота на българите в посочените селища. От друга страна по същото време тече интензивен процес на налагане на съветска идентичност чрез повсеместното налагане на руския

⁴⁰ Вж за това: Т. Бонева, 2006 (под печат).

език като държавен и премахване на задължението децата да се обучават на майчин език. Българите нямат свои училища след 1938 г. Те учат в руски школи и поколението, родено през 40-те и 50те години на 20 век постепенно става двуезично. При разговори на терен се установява, че някои семейства дори преминават към употребата на руски в разговорите си с децата, за да могат те да свикнат да говорят този език и по-лесно да се интегрират в руското училище. И днес българите в Суворово и Терновка, Украйна си спомнят как учителите са им забранявали да говорят български, когато са в училище. Официално от учителите се води агитация в полза на руския език, „язык Пушкина“, докато се проявява пренебрежение към българския: „Ето не язык, а диалект“. Това е времето, когато наред с билингвизма започва специфична модернизация на обществото и културата в СССР: градски тип облекло, къща, начин на живот и нови празници, свързани най-вече с отричането на религията и налагането на атеизма. Появяват се нови „места на паметта“, свързани със съветската власт⁴¹. След разпадането на СССР и тежката икономическа криза, която преживяват Молдова и Украйна през 90-те години на 20 и началото на 21 век „Времето на Брежнев се митологизира в колективната памет. Много често може да се чуе израза: „Мы жили при коммунизме“, когато

⁴¹ Черквите са затворени, а в някои села (Терновка) тя е превърната в Дом культуры. Във всички села има паметници на загиналите съветски войни по времето на Втората световна война. Центърът на селата се преобразява от Дома на културата, Дом быта, Управлението на колхоза, Детската градина (Детдом), различни магазини. Модерността носи ясно съветска окраска.

става дума за периода на Брежнев⁴².

Впечатляващи са вътрешните механизми за съхранение, които се прилагат по отношение на тези, които „забравят“ български. До днес се помни случка от 60-те години на 20 век, когато младеж от село Кирсово след завръщането си от военна служба започва да да говори на руски със своите приятели. Тогава те му казват: „Слушай, даваме ти една неделя време да се спомниш българския език. Виждаш ли този човек (сирак от селото, отраснал в детски домове), той не е забравил своя си език, а ти го забрави“. Тази заплаха повлиява на поведението на бившия войник и той отново заговаря на български. В българските семейства, в които приемат снаха руския, украинка, молдованка и др. свекърът и свекървата настояват и младата жена научава български⁴³. Така в почти всички селища украинки, молдованки, рускини, женени за българи научават и говорят местния български говор. Разбира се има и изключения. В с. Терновка, част от гр. Николаев, Украйна, върви процес на ограничаване на употребата на българския език сред поколението над 60 годишна възраст, а младите снахи украинки и рускини не научават и не говорят български. По-младите знаят български, но използват руски в ежедневно общуване. Този процес показва ясно нарушаването на етническата брачна ендогамия в селото през последните

⁴² Вж за това Т. Бонева, 2004, 94.

⁴³ Има и прояви на съпротива. Най-показателен е случая с руския, женена за българин от с. Терновка, Украйна, която на въпроса ми знае ли и говори ли български, отговори: „Все понимаю, но молчу как партизанка“.

40 години.

Етническата идентичност се възпроизвежда и тя остава белег на общността за продължителен период, както в миналото, така и днес. Минало и настояще се преплитат, за да съхранят предавания през поколения образ на българите: да си българин означава да спазваш българските „закони“ (начин на живот, храна, обичаи, празници, брачна ендогамия). В постоянния досег с други общности българите много ясно определят тези черти на поведението, които смятат за типични: да работиш упорито и честно означава да работиш „по-български“, така както скромността в поведението и въздържанието е друга устойчива представа за „българското“. Изключителната адаптивност и способност за оцеляване в неблагоприятни условия също се смята за черта на българите и се обяснява с продължителния личен и семеен опит на много поколения в тази насока. И все пак най-устойчивата идея, която се актуализира през последните 15 години е завръщането към родината на прадедите. Така в представите на много хора ще приключи нежеланата от родителите и прадедите им емиграция. Тази идея е осъществена от немалко българи от Молдова, Украйна, Киргистан и др., За тях това е реализиране на мита за завръщането към родината (земята на прадедите) съхраняван в представите на поколенията, живеещи в емиграция.

Историята на селищата включва комплекс от факти и представи, които отразяват различни пластове на историческото познание. В нея се запазват представи,

които на пръв поглед не могат да бъдат определени като строго научни, но включват спомени за общности и събития, които колективният спомен на поколенията е преобразил и „изобретил“ с цел създаване на картина на миналото, която отразява мирогледа на хората и тяхната идентичност. Чрез устните разкази и писмените описания на локалните общности тяхното минало се приобщава към две различни, преплитащи се течения на самопознанието и познанието на общностите, които могат да бъдат наречени „малка“ (безписмена) и „голяма“ (писмена) традиция⁴⁴.

Б и б л и о г р а ф и я

Ангелов, Б. Хр. Вакарелски, Трем на българската народна историческа епика от Момчила и Крали Марка до Караджата и Хаджи Димитра с форклорни, езикови и други бележки, показалец и речник. С. 1939.

Арnaudов, М. Из миналото на Котел. – ГСУ, Историко-Филологически факултет, кн. 27, 1, 1931, 64-68.

Барбарова, А. Песните бяха май все тъжни. – В: Бесарабските българи за себе си. С. 1996, с. 169-183.

Бонева, Т. Етнични традиции в локалните общности. Изследвания в чест на чл.-кор. Проф. Д-р Страшимир Димитров. – *Studia Balkanica*, 23, v. 2, 2001, 761-783.

Бонева, Т. Социализмът и модернизацията в житейските истории, Българска етнология, г. XXX, 2004, 4, 79-97.

Бонева, Т. Българите в Бесарабия – власт и идентичност,

Българска етнология, 2009,3-4.
Българска народна поезия и проза. Т. 4, Народни балади. С. 1982.
Гюзелев, В. Момчил юнак. С. 1966.
Гандев, Хр. Къв изучаването на чумавите времена – В: В памет на Хр.
 Ников, С. 1940. Вж същото у Хр. Гандев, Проблеми на Българското възраждане. С., 1976.
Ганчева, Д. Гладът. –В: Бесарабските българи за себе си. С. 1996, 89-124
Деде, Ил. По пътя за Сибир. – В: Бесарабските българи за себе си. С. 1996, 125-130.
Державин, Н.С. Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическа, Херсонская и Бесарабская губерніи) –Сборник за народни умотворения и народопис, кн.29, 1914.
Дечев, В. Миналото на Чепеларе. 2.изд. 1978.
Долинский, Б. Залудо работи, залудо не стой. –В: Бесарабските българи за себе си. С.1996, 56-71.
Илиев, Ат. Българските предания за исполини, наречени елини, жидове или латини, СбНУ, г.3, 1890, 179-200; г. 4, 1891, 231- 256.
Ирибаджаков, Н. Развитото социалистическо общество. С. 1982.
Канев, К. Миналото на с. Момчиловци. С. 1975.
Кауфман, Н. Народни песни на българите от Молдовска и Украинска ССР в два тома. С. 1982
Кирилова, А. Родовата памет на армъните. –В: Армъните в България. С. 1998, 23-43.
Константинов, Д. Жеравна в миналото и до днешното

време. Жеровна.1948
Кръстева-Благоева, Е. Личното име в българската традиция. С. 1999.
Манолова- Николова, Н. Чумавите времена (1700-1850).С. 2004.
Матанов, Хр. Югозападните български земи през 14 век, С. 1986.
Мещерюк,И.И. Социально-економическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бессарабии (1801-1956) Кишинев. 1965.
Новаков, С.З. Степной родник. Кишинев. 1966.
Новаков, С. Н. Червенков, Прошлое и настоящее села Кирютня. Кишинев, 1980.
Новаков, С.З.Н.Н. Гургуров, Страницы истории села Картена. Кишинев, 1995.
Орманджиев, Ив. Момчил юнак в историята и народните творения. Четиво по българска история, г. 11, кн.3, С 1941, 1-97.
Пейкова, Е. Спомен за българския рай – В: Бесарабските българи за себе си (Съст.: П.-Е. Митев, Н. Червенков). С. 1996, 29-55.
ПопАянов, Г. Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания. Бургас 1938.
Поп Аянов, Г. Малко Търново и неговата покрайнина. Бургас 1939.
Попов, К. Й. Дамянов, Шишманово живее. С. 1994.
 Романска, Цв. Към въпроса за развитието на песните за Момчил юнак в българския фолклор. –В: Изследвания в чест на акад. М. Арнаудов, С. 1970, 377-390.

Романска, Цв. Български народни исторически предания. –Българско народно творчество, т.11, 5-46.
Стойнов, Г.С. Кирсово.180 лет Башкуу в прошлом и настоящем. Кишинев, 1990.
Табаков, Ст. История на Сливен.т.2, С. 1924.
Теодоров, Е. Български народен героичен епос. Крали Марков цикъл – произход, развитие, специфика. С. 1981
Темелски, Хр. Самоков през Възраждането. С. 2000.

LOCAL HISTORY AND DESCRIPTION OF THE PAST

Tanya Boneva

The text deals with some questions regarding the local history. The author compares written histories of the villages with oral collective memory. According to the author there are no serious discussions in Bulgarian historiography about the specific interaction between the written history and the collective memory on the local level and its reflection in the written local histories.